

Cigányzene és roma zenészek a XIX. század Magyarországon

A Balassi Intézet keretében működő Nemzeti évfordulók titkársága 2010-et nem csupán Erkel emlékévként keresztelte, hanem az alkotásnak teret adó évszázadot, az 1800-1900-ig terjedő száz évet „A felemelő évszázad” névvel emlékévként nevezte el. Ez az évszázad valóban felemelő volt – a cigányzene és annak megszólaltatói számára is. A Glinda Roma Gyermek és Ifjúsági Magazin összeállítást készített Cigányzene és roma zenészek „A felemelő század” Magyarországon címmel, ezt adjuk közre rövidített formában.

2011. április 15.

Cigányzene és roma zenészek

A kép, amely a magyarországi romákkal kapcsolatban a mai napig él a magyarságban, sőt a szomszédos nemzetek (a szlovákok, románok, szerbek, németek és más népek) között is, az 1800-as évekhez vezethető vissza. A romákkal kapcsolatos általánosító megítélések a XIX. században alakultak ki és terjedtek el a magyar parasztság, polgárság, nemesség és az uralkodóhoz kötődő nagybirtokos főnemesség körében. A romákhoz köthető „ősi” foglalkozások – mint a kovácsmesterség, bizonyos famegmunkáló foglalkozások és a különféle kereskedelmi tevékenységek – természetesen megmaradtak, sőt a letelepedett életmódot választó romák miatt még bővültek is (például a vályogvetéssel). A század embere azonban a különlegest, a másfélét, a rácsodálkozásra alkalmas tárgyakat és alanyokat kereste. Azokat a témákat is kutatta, amelyekkel megerősíthette saját jellemét, azonosságtudatát, s megerősíthette azt az érzését, hogy vannak olyan, addig rejtett kincsei az országnak, amelyekkel csakis a magyarság rendelkezik. Olyanok, amelyekről a külföld is elismeri, hogy valóban kincsek, a magyarokhoz tartoznak, s büszkének lehetnek rájuk.

Így fedezték fel a romák néhány jellegzetességét is. A vándorló cigánykaravánok megjelentek a festményeken. *Barabás* Miklós, a korszak egyik legnagyobb művésze 1843-ban festette meg „Utazó cigány család Erdélyben” című képét. Bécsben nem értették, Pesten viszont rajongott érte a közönség. *Petőfi* Sándor 1844-ben írt „Vándorélet” című versét is ez kép ihlette. A Vasárnapi Újság egyik szerzője huszonöt évvel később is így írt, *Petőfi* említett versének kezdősorát idézve: „Szent Kleofás! Megint cigány! Nem festettek annyi képet a bibliai dolgokon kívül semmi tárgyról, mint a cigányokról; mégis van festeni való folyvást. Bizony festői faj az a cigány. (...) Oh, drága nemzetséged, amely mindig érdekes vagy!”

A sort folytathatnánk további – a magyar művészetbe és a művelődésbe bekerült, majd ott állandósult cigány, vagy cigányosnak tartott – jellemzőkkel, de ezek a legerőteljesebben a muzsika területén jelentkeztek. A zene volt az, ahol a romák nemcsak megjelentek, hanem a legnagyobb művészi hatalomra tettek szert... Mindezt ráadásul úgy, hogy maguk a roma zenészek talán nem is tudták, hogy valójában milyen nagy hatással vannak a kortársaikra.

A zene a XIX. század elején és végén egyformán a legkönnyebben elérhető, műkedvelő muzsikuskok révén is szinte mindenhol élvezhető szórakozási lehetőség volt. Ugyanakkor a mesteri, hivatásos előadók korszaka is volt ez, hiszen nemcsak a parasztlakodalmakon, a falusi fogadóknak, kocsmákban, vagy az ünnepeken igényelték a hangszeres – sokszor táncolható – háttérzenét, hanem az udvarházakban, a kastélyokban és palotákban is. A gazdag főurak

is cigányzenekarok előadásait hallgatták, sőt volt, hogy e zenekarokat Bécsbe, a császárvárosba vagy Pozsonyba, az akkori magyar országgyűlés helyszínére is magukkal vitték.

A reformkorban a készülődő jövő társadalmi rétege, a Széchenyi és Kossuth híveinek számító polgárság is megszerette a cigányzenét. A hazai városokat ekkor még elsősorban német nemzetiségű és zsidó vallású, illetve kultúrájú, de a magyarosodás útjára lépett polgárok lakták. Ők nemcsak szórakozásként hallgatták a – kezdetben még falvakból felfogadott – cigányzenekarokat (ahogy akkortájt nevezték őket: a cigánybandákat), hanem magyar elkötelezettségük bizonyítására is.

Erősítette városi kultúrába beépülő cigánymuzsika létjogosultságát, a városi cigányzenekarok kialakulását az is, hogy e települések lélekszáma hatalmas mértékben emelkedett. A falvakból betelepülő, részben munkásokká is váló zsellérek tömegeivel, valamint a nemesség elszegényedő, lecsúszott csoportjaival bővültek a városlakók. Az utóbbiak – akiket a kritikus újságírók, írók később dzsentrinek neveztek –, az 1800-as évek második felétől már nem rendelkeztek akkora vagyonnal, hogy vidéki „urizáló” életvitelüket folytassák. Annyi pénzüik azonban mindig volt, hogy látványosan bizonygassák az „őshonos” városiaknak, és a helyi hivatalnokrétegnek, hogy továbbra is őrzői a magyar nemesi virtusnak, a régi nemesi felfogásnak. Múltat idéző mulatozásaikhoz a cigányzenészekben találták meg a segítőtársakat.

A század legvégén kiteljesedő kávéházi kultúra is igényelte a cigányzenét. A nyugati típusú kávékimérések, kávéházak értelmiségi vendégeinek a helyi cigány hegedűs, vagy kisebb zenekar biztosította a keleties, magyaros jelleget.

A magyar földbirtokosok egy-egy hozzájuk kötődő cigányzenészükkal, vagy felfogadott cigányzenekarral már az 1800-as éveket megelőzően is magyarosan „sírva vigadtak”. A nagyhatású és népszerű írók, költők, az úgynevezett közéleti személyek, akik ezt a szórakozási formát a lakosság többségének, sőt külföld felé is közvetítették, a XIX. század második felében fejtették ki hatásukat. *Czinka* Pannát is ekkor fedezték fel újra és helyezték „megszépítve” II. Rákóczi Ferenc fejedelem környezetébe. Tették ezt annak ellenére is, hogy a primásnő a kuruc szabadságharc bukásának évében született és a korabeli leírások szerint cseppet sem volt szép.

A cigányzenészek népszerűségét fokozta, hogy az 1800-as évek elején már részt vettek egy igazán férfias hivatás, a katonáskodás népszerűsítésében. Igazán sikeres csak akkor lehetett egy toborzócsapat, ha felfogadott cigányzenekar is kísérete. Az 1848/49-es szabadságharc magyar honvédseregében

Muzsikáló cigánybanda az 1800-as évek elején

Barabás Miklós: Muzsikus cigány család

Czinka Pannát ilyennek látta az utókor

nagy számban alkalmazták a cigány zenészeket. Ez is erősítette a tudatot, hogy a cigányok a magyar szabadság mellett akár életüket is áldozzák. A szabadságharc leverését követő búskomor évtizedben az ellenszegülés egyik formája lehetett a magyaros viselkedés. A katonailag levert, ám lelkében, viselkedésében le nem győzött nemzet egyik látványos, „csakazértis” megnyilvánulásában a cigánybandák is fontos szerepet játszottak. Muzsikájukból az egykori dicsőség és annak jövőbeni reménye sugárzott. A „sírva-vigad a magyar” kifejezés tartalma talán ekkor érte el fénykorát.

A császárral történt 1867-es kiegyezést követően a magyaros viselkedés a kiteljesedett nemzettudat része lett. A költők, írók, művészek és újságírók cigányzenekarokról alkotott véleménye és a magyarok cigányzenéhez fűződő kapcsolata száz év alatt rányomta bélyegét a magyarság nemzettudatára. Elegendő csak újraolvasni a század talán legnépszerűbb írója, *Jókai Mór* regényeit, amelyekben szinte mindenhol jelen van – bár lehet, hogy csak nagyon rövid ideig, említésszerűen – a cigányzenész.

A magyar zeneszerzők is felismerték a cigányzene szerepét. Általuk és nekik köszönhetően ez a muzsika a hangversenytermek, színházak és operaházak falai között is felzengett. A magyar himnusz megzenésítője, a nemzeti operát megteremtő *Erkel Ferenc*, majd a század nemzetközi zenei életének legismertebb magyarja, *Liszt Ferenc* is felhasználta a jellegzetes, cigányzeneinek tartott motívumokat.

A verbunkos zene

A verbunk egy férfitánc-típus. Neve egy német szóból (*werbung*) ered. Magyarra fordítva azt jelenti: szervez, meghirdet, de van olyan értelme is, miszerint édesget, magához hív, illetve toboroz. Azok a tiszték, akiknek feladatuk volt, hogy katonákat szerezzenek (toborozzanak) a hadsereg számára, elsősorban a társadalom közel 80%-át kitevő földművesek körében végezték a munkájukat. Az 1700-as évek közepéig a falusi magyarok szívesen álltak be katonának, hiszen sokszor könnyebb volt a katonaelet, mint a földesúr szolgálata, ráadásul főleg a „magyarosnak” tekintett huszárezredbe toborozták őket. Az 1700-as évek közepétől egyre nehezebb lett a toborzótisztek feladata, mivel kevesebb volt az önként jelentkező. A század végétől (ez volt a napóleoni háborúk kora – *a szerk.*) a császár armádiájának egyre több katona kellett.

A toborzás – a verbunk – helyszínét a falvak főteréről sokszor ezért a kocsmák, fogadók környékére helyezték át. A fiataloknak „fűt-fát” ígérték, úgynevezett foglalópénzt adtak, bort fizettek, és hogy vidámabb hangulatuk legyen az önkéntes szolgálathoz, zenét is szolgáltatottak. A kivonuló katonazenekarok azonban csak indulókat és a sokszor németes hangzású, a magyartól „idegen” dallamokat játszottak. Ebben a légkörben alakult ki a „kötéllal fogott muszájkatona” kifejezés, ami arra utal, hogy való-

Than Mór: Újoncozás az 1848 előtti időkből

jában már nem szívesen álltak be a seregbe, ami később is jellemző maradt. A toborzóirodák vezetői rábólintottak az újításra, hogy a magyar falu ifjainak seregbe csábításához helyi zenészeket, sőt egyre inkább zenész cigánybandákat „vessenek be”. A magyar, vagy roma muzsikusok jól ismerték a „nép nyelvét”, hiszen olyan dallamokat és zenét szolgáltatottak, amilyeneket kedveltek. Ezt az állapotot és ezt az időszakot mutatja *Than Mór* 1861-ben készített „Újoncozás az 1848 előtti időkből” című festménye.

A verbunkhoz „járó” zene lassanként önálló életre kelt, mint ahogy az ilyenkor a toborzó katonák és a közójuk beálló újoncok által járt tánc is. A táncdallamokhoz szöveget is írtak. Az első ilyen 1784-ben a „Ballet Hongroise” volt, amely szerzőjeként *Bengráf József*et tiszteljük.

Újfajta muzsika és tánc született: a magyar népzene „katonásított változata”, a verbunkos. Ezeknek egészen a szabadságharc 1849. évi leveréséig, majd a sorozás, a kötelező katonáskodás létrejöttéig, azaz 1868-ig valódi katonai feladatuk volt. Természetesen sem a zene, sem a tánc nem halt el 1868 után, mivel addigra a legnépszerűbb zenei- és táncstílusokká váltak Magyarországon.

A verbunkos zenét a katonatoborzások alkalmával szinte csak cigányok játszották, sokan ezért úgy

Barabás Miklós Erkel Ferencről készített kőrajza (1845)

gondolták, hogy maga a zene is a romáktól ered. Segítségükkel a verbunkos tánczene inkább hangszeres műzenévé alakult. A cigányzenekarok azonban közkedvelten és közkívánatra továbbra is játszották, így közvetítésükkel szórakoztató társasági muzsikaként a nemesi udvarokba és a városi lakossághoz is eljutott.

A verbunkos dallamai felkeltették az érdeklődést, meghódították a világhírű zeneszerzőket is. *Haydn*, *Beethoven* és *Brahms* magyaros műveit általában a verbunkos dallamoktól érezzük a legmagyarosabbnak. *Liszt Ferenc* pedig az egész „maradék” világ figyelmét ráirányította a verbunkosra. Erkel 1844-

ben a „Hunyadi László” és 1861-ben a „Bánk bán” című operájában is az újdonság erejével alkalmazta a verbunkos dallamokat.

Bihari János

„Bihari – a Magyar cigányok közt Orpheus” olvasható az 1820-ban *Donát János* által készített festmény háttérében. Orfeusz az ókori mítoszok mesés dalnoka volt. Hozzá hasonlították a ma Szlovákiához tartozó, de többségében magyar anyanyelvű Nagyabonyban, 1764. október 21-én született *Bihari Jánost*. Személyét – két kortársa, a cseh vagy mor-

Donát János
festménye
Bihariról

va származású Csermák Mihály és a magyar *Lavotta* János mellett – nemcsak a saját korában, de ma is a legnagyobb verbunkos dalszerzőnek tartjuk.

A szegény családból származó művész – akinek édesapja, *Bihari Ferenc* is hegedűs volt – tizennyolc évesen feleségül vette a dunaszerdahelyi cimbalmos, *Banyák Simon* messze földön szép Éva lányát. Hamarosan ő lett a Banyák-zenekar primása. Apósa halála után ötfős „bandát” alapított és Pestre tette át a székhelyét. 1811-ben már nagy sikerrel játszott a pozsonyi országgyűlés követeinek, s híre rövidesen Bécsig is elért. Hamarosan már a császárvárosba is meghívásokat kapott, ahol több szerzeményét ki nyomtatták (Két magyar tánc; Verbunkos zongorára; Hét magyar tánc egy hegedűre; Tizenöt magyar tánc két hegedűre). Egyes vélemények szerint Bécsben a nagy német zeneszerző, Beethoven is hallotta játékát. 1815-ben a Napóleont legyőző uralkodók gyönyörködhetnek a „magyar Rossini” zenéjében, s ugyanaz évben fellépett a Margitszigeten, *Alexandra Pavlovna* orosz nagyhercegnő (József nádor ifjú felesége – a szerk.) tiszteletére rendezett mulatságon is. Virtuóz volt, aki valósággal lázba hozta hallgatóit. Liszt Ferenc 1822-ben hallotta őt, s később úgy nyilatkozott róla, hogy *Bihari* „a cigány virtuozitás legismertebb, legünnepeltebb képviselője”. A verbunkos illet legjobban hozzá: ráadásul ezt ő tette igazán magyarossá. Egyes vélemények szerint ő alkotta meg a Rákóczi-indulót és a Rákóczi nótát is. Nem értett a hangjegyíráshoz, hallomásból tanult, műveit mások jegyezték le.

Széchenyi István így írt róla naplójában, arra utalva, hogy *Bihari* előadásmódja, verbunkos dalai az ősi hun-magyar múltból eredezhetnek: „Ennek a halhatatlan Biharinak őse bizonyára karmester volt Attila udvarában.” *Kazinczy* Ferenc, a nagy irodalomszervező és nyelvújító pedig így emlékezett rá: „Ameddig csak magyar zene lesz, *Bihari* úgy fog élni a hálás emlékezetben, mint a magyar verbunkos tánczene vitathatatlanul legnagyobb költője”.

Sajnos azonban Biharit súlyos baleset érte. 1824 decemberében, Egerből hazafelé Gyöngyös és Hatvan között felborult a kocsijával. A bal kezét törte, s csontjai bár összeforrottak, karjának hajlékonysága elveszett. Habár Pozsonyban még egy királynéi koronázáson részt vett, virtuozitása végleg odalett. A primásságról is kénytelen volt lemondani, csak kísérhette saját zenekarát. A sikert megízlelő, ám kedvetlenné váló, sokszor az itálhoz menekülő *Bihari* 1827. április 26-án elszegényedve halt meg. Nyolcvannégy szerzeményt kötnek a nevéhez, de vélhetően ennél többet hagyott ránk.

Mahazánk egyik legnépszerűbb néptáncegyüttese viseli a nevét. 1928-ban a fővárosi Margitszigeten szobrot emeltek a tiszteletére, ami a II. világháborúban elpusztult. Helyén 1969-ben egy újat avattak. 1981 óta az alföldi Abonyban dombormű, 2005-től pedig Dunaszerdahelyen is szobor emlékeztet munkásságára.

Az 1944/45-ben
elpusztult
margitszigeti
Bihari János-
szobor

Roma zenészek az 1848/1949-es szabadságharc idején

1848. március 15-én Pest-Budán győzött a forradalom, ám vívmányainak megvédelmezésére is szükség volt. A szabadságharc ugyan katonai vereséggel végződött, de a középkorból visszamaradt hűbéri világ maradványait már nem lehetett visszaállítani. *Ferenc József* császár 1867-ben kénytelen volt kiegyezni az elnyomott országgal.

1848-ban szinte a semmiből kellett honvédsereget szervezni. E hadseregbe kezdetben önként, később sorozással kerültek be a haza ifjai – közöttük vélhetően számos roma is. Sok lópatkoló, fegyverkovács és ágyúöntő is kellett a hadseregnek. A nemzet egésze kivette részét a szabadságküzdtelemből.

Amihez igazán csak a cigányzenészek értettek, az a talpalávaló muzsika megszólaltatása volt. A magyar hadsereg mindenben hiányt szenvedett, így a katonazenekarokban is. A haza hívó szavára e hiányt a városok „cigánybandái” pótolták. A feladat nehezebb volt, hiszen már nem annyira toborozni kellett, hanem a csatamezőn lelkesíteni a fiatalságot.

A korabeli elnevezéssel hangászoknak hívott katonazenészek – legyenek azok ezredzenekarok vagy honvédek mellett gyalogoló cigánybandák – jórészt a Rákóczi-indulót játszották, de népszerű volt még az akkori miniszterelnökről elnevezett Batthyány-, valamint a Kossuth-induló is.

Pityó József a szabadságharc után

Soroljunk fel néhány ismert – ám mégsem közismert – roma zenészt!

A liptószentmiklósi Pityó József lehetett a honvédsereg legidősebb cigányprímása. A hatalmas méretű zenész 1790-ben született és 1888-ig élt. Önként csatlakozott Görgey Artúr 1849. január végén Liptó vármegyén átvonuló feldunai hadseregéhez. Részt vett az iglói, valamint a híres branyiszközi csatában. Feljegyzések szerint 1849. július 15-én, a váci főtéren gyülekező ellenséges orosz katonák ellen indított honvéd-rohamhoz – a város lángba borult alvágének láttán – az „Ég a kunyhó...” című nótával mozgósította a honvédeket.

Sárközi Ferenc idősebb korában

A gömörharkácsi Dombi Marci (1801-1869) tizenhat tagú zenekarával a gömöri nemzetőröknek húzta a hadi marsot. Az 1849. január 4-i kassai csatában is ott voltak.

Kálóczy János (1812-1882) a Felvidéken működő északi hadseregben, a lengyel származású Dembinszky Henrik tábornok alatt szolgálta zenéjével a szabadságot. A katonáskodást egészen megszerethette, hiszen később az 1. számú angol királyi testőrezred trombitáit vezényelte, majd a kínai császári seregben vállalt katonakarmesterei szolgálatot.

Sági Balogh Jancsi idősebb korában

A Gárdonyból származó Sárközi Ferenc (1820-1897) a 47. honvédszászlóalj karmestere lett.

Hadnaggyá léptették elő, s Kossuth Lajos a hadseregben szolgáló összes roma zenész vezetőjévé nevezte ki.

Farkas József primásról lejegyezték, hogy menetelés közben is hegedült. Tizennégy fős zenekarával valószínűleg ő lehetett az első, aki a fővárosi honvédtoborzásokon lelkesítette az önkénteseket. Később a zenekar Délvidékre került és tagjai több, a szerb felkelők ellen vívott csatában is részt vettek.

Sági Balogh Jancsi (1802-1876) honvédkarmester volt, aki az utolsó nagy összecsapás – az 1849. augusztus 9-i temesvári vereség – után is követte tábornokát, Guyon Richárdot a törökországi emigrációba. Hamarosan azonban hazahúzta a szíve.

A győri származású Farkas Miska (1829-1890), Bihari János unokája sem hozott szégyent nagyapja nevére: Klapka György Felső-tiszai hadtestében működött zenekarvezetőként.

Salamon János (1824-1899) huszonkét fős zenekarát honvéddá „sorozták” és a 31. zászlóalj katonái lettek. A zenekarvezető vadászkürtre cserélte hegedűjét, s a zenekar egy részét is fúvós hangszerekkel szerelték fel. Bem József erdélyi hadtestében vettek részt a csatákban.

A később nagyon híressé lett városi cigányprímások is jeleskedtek szabadságharc idején. Boka Károlyra (1808-1860) a debreceniek, Bunkó Ferencre (1813-1889) pedig a losonciak lehetnek büszkéek.

A két leghíresebb cigányprímás élete

Ki volt Rigó Jancsi?

Pákozdon született 1858. augusztus 28-án. Már öt évesen hegedült, ám játékával sokszor csak a természetet örvendeztette meg. Tízévesen édesapja helyi zenekarában húzta a hegedűt. Székesfehérvárott Barcza József keze ügyébe került, aki kezdetben a Magyar Király kávéházban játszó zenekara cimbalomhordozójává, majd kontrásává (másodhegedűsévé) tette. Barcza lánya, Mária és Rigó Jancsi között szerelem szövődött, ami nem tetszett a híres primásnak. Ezért egyszer Rigónak még a zenekart is el kellett hagynia, végül azonban 1882-ben mégis feleségül vehette a szerelmesét. Egyre népszerűbb lett a közönség körében, ami végül is szakmai szakításhoz vezetett. Apósa zenekarát és Székesfehérvárt elhagyva 24 évesen előbb két hónapig Kaposvárott, majd Budapesten, az Andrássy úton található Reutter kávéházban zenélt, immár a saját zenekarával. A hölgyek kedvence lett. Egy évvel később Mariska visszaköltözött a szüleihez, Rigó Jancsi pedig Londonba indult szerencsét próbálni.

Hamarosan Európa több nagyvárosában is sikeresnek bizonyult. Hazai népszerűsége azonban egy olyan hírral tett szert, amelyet még Mikszáth Kálmán is megírt lapjában, az Országos Hírlapban. 1896-ban a zenekarával épp egy párizsi étteremben játszottak ahol a belga Chimay herceg és jóval fiatalabb felesége, egy amerikai milliomos lánya, Clara Ward is

Rigó Jancsi és Clara Ward-Chimay

jelen volt. A fiatalasszony beleszeretett Rigó Jancsi-
ba, a tüzes fekete szemű cigányprímásba. Mivel ez
viszonzásra talált, Klára elhagyta érte férjét, Jancsi
pedig elvált a feleségétől. Szerelmük mintegy tíz
évet élt, utána elhagyták egymást. Rigó Jancsi még

évekig járta Európa kávéházait, sőt egykori felesége
kérésére, egy rövid időre még Kaposvárra is haza-
tért. Nem találta azonban a helyét, népszerűsége el-
porladt. Állítólag 1927-ben, az Egyesült Államokban
hunyt el szegényen, de vannak olyan vélemények is,
hogy idehaza Fejér megyében érte a halál.

1959-ben a milliomos amerikai lány és a roma
hegedűs romantikus szerelmi történetből „Fekete
szem éjszakája” címmel francia-magyar film készült.
2004-től Pákozdon évente rendezik meg tiszteletére
a róla elnevezett fesztivált. Nevét mégis legjobban a
rigójancsi, a szintén órá emlékeztető sütemény őriz-
te meg.

Ki volt Dankó Pista?

A Gárdonyi által „cigány Petőfinek” nevezett primás
a szatymazi cigánysoron (Szeged), 1858. június 13-án
született. Tíz éves korától volt kénytelen gondosko-
dott önmagáról és a családjáról. Mivel máshoz nem
értett, zenéléssel próbált pénzt keresni.

Soha életében nem tanult meg kottát olvasni, ám
az Erdélyi Náci cigányprímástól vett magánóráinak
köszönhetően, néhány éven belül a legismertebb
cigányprímások közé küzdötte fel magát. Tehetség-
re révén nemcsak az európai uralkodók udvará-
ban fordult meg, hanem Amerikába is eljutott. Egy
anekdota szerint, Szentpétervárott, az orosz cári
udvarban adott hangversenyének óriási sikere után,
Miklós cár elismeréséért a legszebb briliáns gyű-
rűjét húzta Dankó ujjára. Ezt látva a többi vendég,
követte az uralkodó példáját. Sorra gratuláltak és
mindegyik ujjára egy-egy gyűrűt húztak. Miután
mindkét keze megtelt gyűrűkkel, a nagybögös így
sóhajtott fel: „Drága jó Istenem! Miért adtál nekünk
csak tíz ujjat?!”

Dankó szegedi fellépéseinek helyszíne a Hun-
gária Szálló lett, amelyet – arra emlékeztetve, hogy
1848-ban a leghíresebb pesti kávéház, a Pilvax volt
a forradalmi gondolatok gyűjtőhelye – akkoriban
„Szeged Pilvaxának” is nevezték.

Pósa Lajos újságíró-költőnek köszönhetjük, hogy
a Hungária Szállóban, az „Írók asztalánál” gyüleke-
ző irodalmárok és hírlapírók megismerték, s maguk
közé fogadták Dankó Pistát. Szegedi éve alatt Gár-
donyi Géza vezette az asztaltársaságot, s első dolga
volt, hogy Dankót is az asztalhoz ültesse. Barátság-
guk emlékét hatvan, közösen írt nóta őrzi. Amikor
Dankó és a híres cimbalmos, Lányi Géza „rajongói”
között vetélkedés indult, Gárdonyi azzal vetett véget
a vitának, hogy kijelentette: Dankó a hegedű, Lányi
pedig a cimbalom „királya”.

Még a kor bálványozott színésznőjének, Blaha Luj-
zának imádatát is elnyerte. A zenéjéért rajongó szí-
nész nő nemegyszer azt is elérte, hogy Dankó nótáit
betétszámként az általa játszott darabokban is elő-
adhassa.

A legfelkapottabb mulatókban, kávéházakban
muzsikáló Dankó azonban nem sokáig élvezhette
a sikert és a vele járó anyagi biztonságot. Édesapjá-

Dankó Pista édesanyjával

hoz hasonlóan, ő maga is fiatalon, tüdőbetegségben hunyt el. 1903. március 29-én, Budapesten halt meg. Búcsúztatásán ötszáz cigány húzta a híres primás legismertebb nótáit.

Móra Ferenc így írt róla: „A magyar zenetörténet úgy könyvelte el Dankó Pistát, hogy ha néhány nótaköltőnk különb volt is nála dallamverésben, annyi temperamentumot és olyan eredetiséget senki sem vitt dalköltészetünkbe, mint ez az impresszionista cigány, akinek mindenkinél több adatott a néplélek erejéből és bájából. [...] a Dankó-nótákat tüneményes gyorsasággal magáévá tette a nép, mert megérezte bennük a maga szíve lüktetését.”

A Szegeden – vagy, ahogy Dankó Pista emlegette: Paprikaországban – 1912-ben felállított Dankó-szobor a város egyik jelképévé vált. Kalandokban, fordulatokban gazdag életéről 1940-ben, Jávor Pál főszerkesztésével film is készült.

Roma zenészek a dualizmus időszakában

A szabadságharcot követő időt 1867-ig az elnyomás korszakának szokás nevezni. Valóban az volt. A magyar lakosság többsége átélte a katonai és szellemi megszállást, az értelmiség pedig elnémult, vagy hangját csak a búskomorsággal körítve hallatta. A romák – akiket a magyar költők, írók, sőt újságírók mindig is a szabadság egyik szimbólumának tartottak – ismét a szabadság, de immár a leverett szabadság jelképei lettek.

Vörösmarty például „A vén cigány”-ban (1855) egy zenész romát szerepeltet. Verse refrénje is visszaadja

az elveszített szabadság utáni nyomasztó hangulatot: „Húzd, ki tudja, meddig húzhatod, / Mikor lesz a nyítt vonóból bot; / Sziv és pohár tele búval, borral, / Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal!” Arany János is keserűen emlékezik vissza az elmúlt szabadságra, a „Koldus-ének” (1850) soraiban ő is a zenész cigányhoz fordul: „Oh! mikor ez a seb idebent megsajdul, / Lelkem minden húrja átrezeg a jajtul; / „Húzd rá cigány, mondom, egy keservest, ingyen”, / És a cigány húzza, áldja meg az Isten; / Könnye pergi át a barna ábrázatot... / – Adjatok, adjatok, amit Isten adott”.

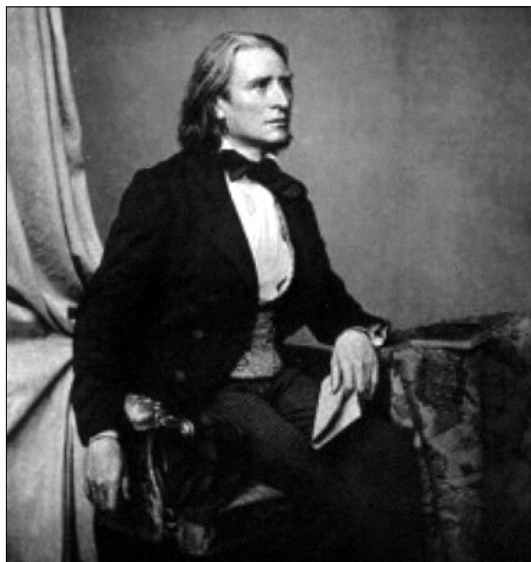
Az 1860-as politikai enyhülés, majd az 1867-es kiegyezés ismét „magyaros” hangulatot teremtett. A gazdaságilag is fejlődő, ugyanakkor népességében gyarapodó, magyarosodó – ám szellemében időnként magyarkodó – országban a cigányzenészek a városi szórakozás kedvencei lettek. Valósággal versengtek egymással a városok s a fürdőhelyek, hogy melyiküknek van híresebb és jobb cigánybandája. Szinte minden zenekar eljutott Bécsbe és külföldre. Ha valamely uralkodócsalád tagjai Magyarországra látogattak, a számukra rendezett fogadásokon mindig jelen volt egy-egy híres cigányzenekar.

Liszt Ferenc könyve a cigányzenéről

„Uram! Mit művel Ön? Mit ír azon röpiratában, melyet magam ugyan még nem olvastam, de melyből az összes magyar hírlapirodalom idézi a következő helyet: A magyar zene nem a magyar nemzeté, hanem a cigányé?” – kérdezte nyílt levelében, 1859 augusztusában Simonffy Kálmán, a népszerű dalszerző az akkor már világhírű Liszt Ferenctől.

A kifakadás oka Liszt francia nyelven kiadott – két év múlva magyarul is – megjelent „A cigányokról és a cigány zenéről” című műve volt. A könyv legfontosabb megállapítása, hogy a cigányzene Liszt szerint keleti, azaz az Indiából származó romákkal együtt érkezett a Kárpát-medencébe. Szerinte tehát a magyarországi cigányzene nem magyar eredetű muzsika.

Azóta tudjuk, hogy Liszt tévedett, de megvolt rá az oka: akkor még nem létezett népzene-kutatás. A korabeli zeneértők még éppen csak rácsodálkoztak a cigányzenére, de az egyszerű népet, a „tisztá forrást” jelentő parasztok zenéjét nem kutatták. Liszt Ferenc is 1839/40 telén, amikor ismét hosszabb időt töltött Magyarországon, felfigyelt arra, hogy az ország tele van kiváló roma muzsikussal, akik a kottát sem ismerik, ám mégis „tüzesen” és hatalmas tudással játszanak. Az ország minden részében hasonlóan bravúros zenészekkel találkozott, akik ráadásul szinte ugyanolyan dallamvilágból táplálkoztak. Liszt előtt még senki nem adott közre hasonló gondolatokat, következtetéseket, ezért feltételezhetjük, hogy valóban Liszt volt az első, aki „tudományos” szempontból kutatta a cigányzene eredetét-múltját. Alan Walker, Liszt egyik legjobb ismerője arra a kérdésre, hogy a nagy művész miért csodálta a cigányzenészeket, így válaszolt: a cigányzenész „...semmi-

Liszt Ferenc
1860-ban

Fáyol Károly
és zenekara

lyen formális képzést nem kapott, még kottát sem tud olvasni, s a zene úgy buzog belőle, mint a víz a szökőkútból. Hogyan lehetséges ez? Hogyan lesz a cigányzenészből, tanár nélkül, virtuóz hegedűs, hangszerének tökéletes ura? Liszt számára ez újabb bizonyíték volt arra, hogy a zene istenadta dolog, az isteni terv része. Ez a központi gondolat olyannyira lenyűgözte, hogy könyvben akarta megörökíteni.”

Liszt mindenkit csodált, akiben ott volt a zenélés tudományának isteni képessége. Ezért is rokonszenvezett a hazai cigányzenészekkel, hiszen vonzódtak a szabadághoz és zenei képességeik egyaránt szerethetővé tették őket a számára.

Roma zenészek az 1890-es évek Budapestjén

Budapest a XIX. század utolsó évtizedére világvárossá nőtt. Nemcsak a főváros változott meg, hanem lakosai is. A cigányzene azonban sokszázéves lakosság kedvence maradt.

A korszak egyik legfontosabb regényírója, Jókai Mór így látja őket „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben” című, 1893-ban készített albumba írt szövege szerint.

„Nincs mulatság, bál, közlakoma cigányzene nélkül. Egy primhegedűs, két kontrás, egy brúgós, egy klarinétos, meg egy cimbalmos – s teljes a banda. Trombita, fagott, fuvola, dob, pengető szerszámok hiányoznak belőle. S ezek a cigánybandák nemcsak a fővárosban, de a vidéki városokban is az értelmi képzettség azon magaslatán állnak, amelyen

zenészek szoktak állani. Ismerik a hangjegyeket, de legtöbnyire finom hallás után játszanak és hangjegyek nélkül úgy, hogy az ilyen cigánybanda egy hallásra eljátssza az új melódiát. Fejükben hordják az egész repertoárt; százaikat a nemzeti népdaloknak, a hallgató nótákat, a régi magyarokat; amellet többféle királyhymnuszt, osztrákot, angolt, orosz, németet, majd a Rákóczi-indulót és a Marseillaise-t; a legrégebb és a legújabb keringőket, egész operarészeket, s azokat a primásnak egy intésére rögtön eljátsszák a legkorrektebben. Bámulatos az emlékezetük és a zeneérzékük. Ha az ivótársaságba, a vendéglőbe egy jól ismert pártfogó belép véletlenül: rögtön rákezdik neki „az én nótámat” (t. i. a patrónusét). Maga a primásuk hegedűvirtuóz, aki bátran versenyezhetne sok híres koncertistával. Amellet jó cimborá. Csakúgy poharazik, mint a házigazda; de soha le nem issza magát. Részeg cigányt ritkán látott a világ. Mikor kitalálta a hallgatója kedvenc nótáját, a fülébe húzza s maga is osztozik annak elragadtatásában. S van a művészetében valami elbűvölő varázs, mely az idegent is magával ragadja. A fővárosi cigány egyúttal tisztességes polgár, aki adóját megfizeti s jámbor családi életet él. Egyik leghíresebb primásnak huszonnégy fia volt, s valamennyi mind derék ember lett. A legidősebb kapta az apja hegedűjét és művészi tehetségét s folytatja a család nemes hírét, a többi mind polgári állásba jutott; pap és ügyvéd is vált közülük. E cigánybandáknak legtöbbje beutazta a külföldet is. Jó fogadásban részesültek Párizsban, Londonban, még az óceánon túl is; de azért csak visszakíváncoltak haza; mert másutt talán jobban megbecsülik, jobban megfizetik a cigány művészt, de úgy nem szeretik, mint Magyarországon.”

Dankó Pista hegedűje